

ANNA MIÑARRO

MEMÒRIA, DOL I PSICOANÀLISI EN EL LLARG CAMÍ DE DOLOR ENTRE 1939 I 2017

© Arxiu Memòria de Mallorca

Resum

Perquè l'objectiu del símptoma traumàtic és trobar algú a qui parlar, en aquest article s'intenta trobar una resposta a la pregunta «quina és l'actitud que ha d'adoptar el psicoanalista en casos de dol extraordinari per trauma social?».

Desenvolupa la cognició de l'elaboració traumàtica des de la intrínseca evidència de la transmissió intergeneracional del trauma, de la primera a la quarta generació, defensant el benefici guaridor de la paraula i constatant que l'analista també ha d'abastar la interpretació d'allò que el pacient no pot dir però que ha estat transmès.

Des d'una continuïtat crítica i disruptiva, l'escrit homenatja el treball i la doctrina dels pioners de la psicoanàlisi a Catalunya i l'Estat espanyol d'abans de la guerra del 36, sense

oblidar que el *nosaltres* no només aglutina a qui combrega amb els ideals d'una posició ètica davant fenòmens d'aquesta magnitud.

Paraules clau

memòria, trauma, dol, psicoanàlisi, escolta, silenci.

Abstract

As the purpose of traumatic symptom is to find someone to talk to, this article is an attempt to articulate a written answer to the question: which is the attitude psychoanalyst must adopt in cases of mourning for social trauma?

Tries to develop cognition traumatic drawing from the intrinsic

evidence of intergenerational transmission of trauma from the first to the fourth generation, standing up for the healing benefits of the word, and stating that the analyst must also cover the interpretation of what the patient can not say but it has been transmitted.

From a critical and disruptive continuity, the text honors the work and doctrine of the pioneers of psychoanalysis in Catalonia and Spain before the 1936-1939 War, not to mention that we not only brings together communicants for the ideals of an ethical stance against events of this magnitude.

Keywords

memory, trauma, grief, psychoanalysis, listening, silence.

De la impunitat al sentiment de culpa

La història de la violència, i per tant de l'aixafament dels drets humans, a l'Estat espanyol és llarga, absent en allò social i històric i totalment silenciada i petrificada. Especialment perquè en la majoria dels casos aquesta violència, exercida per pocs contra molts, ha quedat en la impunitat.

Impunitat que, obligatòriament, implica una nova victimització, i les seves conseqüències dramàtiques es perllonguen en el temps, amb poques possibilitats de reduir-se, si no és que es fa un veritable exercici de reconeixement de la veritat, de la memòria i de reparació, ja que, encara que es torni a establir un Estat de dret amb garanties constitucionals, l'ombra del temps viscut en desprotecció no és possible d'elaborar.

El segle XXI no sembla anar cap a una situació millor i manté la crueltat, la indiferència, l'oblit i la manca d'interès per tot allò que pateixen els maltractats, d'abans i d'ara mateix.

Però l'oblit no existeix:

«I ho recordava tot, i tot». El silenci trobava formes d'esclatar, en forma de símptomes i impregnat per la impossibilitat de fer el dol i per la melangia. Sabem que la intensitat d'allò perdut per en Joan va ser tan important, i li impedia expressar les seves emocions i així s'instal·là en la inhibició. Per tant, afectà la seva identitat i forçà l'aparició de la tristor.

Aquest silenci, sumat a l'exili exterior, el forçat, li va impossibilitar fer un dol «normal», natural. Li va costar adaptar-se al nou país, no va poder idealitzar el nou lloc perquè ell no tenia ni tan sols nom: a l'escola l'anomenaven «l'espanyol de merda». Això li va significar una crisi personal en la qual quedava clar que l'emigració no era una elecció, sinó l'única sortida per poder sobreviure. (Del testimoni d'en Joan, 2010)

Què és el que ens permet pensar que és possible no recordar, negar la història, mantenir l'oblit i la demanda

continuada de mirar cap a una altra banda i mirar cap un altre lloc?

Pel que estem veient avui a la vella Europa, podríem pensar que els drets humans han perdut la batalla i que el que ha guanyat ha estat la interferència, la indiferència, la prepotència despectiva i l'oblit.

És per això que cal, sobretot, demanar-nos com es podria aconseguir l'elaboració de la situació traumàtica, com es pot arribar a fer el dol, si sabem que la situació traumàtica, el trauma, les pèrdues, els dols, constitueixen un tot indivisible. Com podem trobar la forma d'articular-ho?

dol extraordinaris, és a dir, aquells que afecten els maltractats i els familiars de les persones que van desaparèixer durant la guerra del 36, la postguerra i la dictadura. Un dol per l'absent presència del familiar, absència que aporta un missatge enigmàtic i comporta un procés d'aflicció específica.

Amb la guerra, la postguerra i la dictadura s'imposà a sang i a foc una implacable dictadura nacionalcatòlica. La repressió política va ser aplicada de manera massiva i sistemàtica: segrestos, persecució, amenaces, exili, presó, camps de concentració, assassinats massius, tortura i desaparicions de ciutadans. Tot plegat va constituir un enorme paisatge de mort, horror i terror que ha arribat

Un dol per l'absent presència del familiar, absència que aporta un missatge enigmàtic i comporta un procés d'aflicció específica.

Sabem que el dol és el procés posterior a una pèrdua significativa (Freud, 1979a), procés que té com a objectiu metabolitzar el patiment psíquic produït. En el treball *Dol i melangia*, Freud (1979a) examina com un element essencial la comprensió dels aspectes normals i psicopatològics del dolor i els processos depressius. El psiquisme ha de fer un treball d'elaboració que permeti, finalment, que la persona pugui inscriure com a record l'objecte perdut i recuperar l'interès pel món extern. Després d'un primer moment de denegació de la percepció, l'aparell psíquic fa servir un judici de realitat que li permet discriminar les categories presència-absència i pot anar donant a la condició d'absència una qualitat definitiva, intentant ajustar-se de mica en mica a la distància que haurà de fer respecte a l'objecte o ésser estimat que s'ha perdut, és a dir, desinvestir un objecte que abans havia estat investit.

Sabem que en el procés normal de dol sempre hi ha inicialment una resistència a acceptar la pèrdua, hi ha ràbia, hi ha impotència, no es vol creure, no es pot creure, més encara si aquest dol és la conseqüència de la violència d'Estat (Puget, 2006).

A partir d'aquesta comprensió psicoanalítica de la pena es pot començar a parlar de processos de

fins avui a través de la transmissió a les generacions i significà fer desaparèixer una part important dels joves, quasi dues generacions, de treballadors i de professionals d'aquest país, i tallar i arrencar de soca-rel somnis, projectes i moltes vides.

El terrorisme d'Estat va generar una situació traumàtica en el conjunt dels ciutadans i va afectar de forma directa o indirecta segones, terceres i, tal com sentim, veiem i vivim, quartes generacions. Va fracturar els vincles socials, va fer aparèixer nous vincles polivalents però làbils, que van impactar en la vida quotidiana dels subjectes i van deteriorar la confiança. Va debilitar el que era més important en la comunitat: la solidaritat. Així s'incrementà el desemparellament i la congelació i la clausura dels afectes, i s'utilitzà l'individualisme com a amagatall. Encara avui, després de més de vuitanta anys, es continua demanant, exigint, a la societat que se situï entre l'oblit i el record, entre el passat i el futur, és a dir, entre democràcia i no democràcia. Continuem sentint la demanda que no cal desvetllar fantasmes del passat ni obrir ferides, com si l'oblit fos possible. Potser és per aquest motiu que continua congelada la Llei de la memòria històrica, a la qual el Govern de l'Estat espanyol no reconeix ni un mínim de dotació econòmica des de fa anys?

La força de la paraula és, doncs, indispensable. Aquest és el motiu pel qual els autoritaris volen fer-la desaparèixer. I això sense perdre de vista la dificultat de fer-la servir en situacions de catàstrofe social perquè ens confronta amb la impossibilitat de descriure la difícil i inquietant experiència dels ciutadans maltractats i molt especialment dels familiars de desapareguts. Però sabem molt bé que la paraula és, sobretot, la responsable de la literatura, de la poesia i de la possibilitat de fer crítica. Per damunt de tot, ho comprovem cada dia des del nostre ofici, la paraula fa néixer la memòria, el coneixement i, per tant, la llibertat: la paraula guareix.

Així, l'objectiu del símptoma traumàtic és trobar algú a qui parlar, ja que el problema no és allò que es pot dir o no, sinó que sovint no hi ha ningú a qui dir les coses, perquè, com sabem molt bé, tothom té por, començant per l'analista. No obstant, l'únic lloc on el trauma pot parlar és en el discurs analític, perquè quan del trauma se n'ocupa la història o el periodisme, apareix un gran perill, el perill de no trobar un espai catàrtic. L'experiència ens mostra que amb el testimoni oral no en tenim prou, tot i saber que molts ciutadans van escriure i que el seu testimoni va contribuir a donar compte del que havia passat. No obstant, quan els supervivents han anat fent-se grans no sempre han estat ben escoltats.

L'analista és el responsable de fer l'acompanyament sense quedar-se mut

L'analista és el responsable de fer l'acompanyament sense quedar-se mut, perquè si fos així, podrien passar anys i anys sense que el treball terapèutic tingués cap efecte. Caldrà fer un treball interpretatiu constant per part del pacient sobre l'inconscient de l'analista (Faimberg, 2005) per tal que l'analista pugui ocupar el lloc de l'altre en el vincle social. En cas contrari, el trauma marxarà, fugirà, a la recerca d'un Altre per tal de proposar el discurs analític. I si s'intenta moltes vegades el pacient retornarà a formes de denegació de si mateix.

El trauma insistirà i cercarà parlar i trobarà un altre discurs, el de la institució social, el mèdic, o el de la família... Fins i tot el polític. Tots poden arribar a dir «aquí no ha passat res», «allò no va ser tan greu» o «ha passat tant de temps que es pot oblidar». Aquest moment podria convertir-se, per al pacient, en una mena de dolor intens i, sobretot, en la resistència psíquica al procés analític. I per a l'analista significaria un obstacle tant per escoltar com per interpretar i, encara més, per escoltar l'escolta de l'escolta.

El que proposa el treball del trauma és un procés de reconeixement d'existència, un nou projecte de vida, allò primordial, transformar la supervivència en un desig de viure.

Aquells que hem decidit acompanyar aquest dol probablement vam créixer amb els nostres fantasmes familiars, amb tempestes emocionals i amb el silenci, induït pel feixisme o voluntari per protegir les següents generacions, i també el silenci pactat durant la Transició entre el franquisme i els partits legalitzats, fins i tot d'esquerres. I tot això va tenir efectes acumulatius sobre la nostra constitució com a subjectes, sobre el nostre desenvolupament i sobre els nostres mecanismes d'adaptació com a persones i com a professionals, malgrat haver eludit durant molts anys tots aquells records que podrien qualificar-se d'insuportables.

Podem trobar en la literatura psicoanalítica molts intents de descriure aquest fenomen d'elusió que fonamentalment afecta segones, terceres i quartes generacions. Per exemple, des del concepte distant de l'exigència de la *transmissió transgeneracional del trauma* (Bohleber, 2012) al *télescope de les generacions* (Faimberg, 2005) i als conceptes *residus radioactius* (Gampel, 2006) o *postmemòria* (Hirsch, 1997). Tots aquests conceptes intenten donar forma a la important influència de la primera generació sobre les següents i tenen en comú la comprensió que les generacions porten el «dolor del fantasma» o la «memòria del fantasma» de persones i fets dels quals no tenen «veritables» records.

Així, sabem que cal mantenir la consideració conceptual de l'aspecte traumàtic, encara que resulta evident que treballem i donem compte d'un tipus de dol que circula al límit d'allò elaborable, per les característiques de la pèrdua, per la situació en què aquesta pèrdua s'ha produït, pel caràcter traumàtic de la situació i per la impossibilitat d'aconseguir la veritat i la justícia i la reparació indispensable.

El discurs del trauma ens transmet un saber escrit en el cos, un saber que és alhora conscient i inconscient, en el sentit reprimat, tallat, i que apareix en les crisis traumàtiques.

Assassinat el 1938 al cementiri de Porreres per milícies falangistes i enterrat sota terra. Fins al 2009, ni la primera ni la segona ni la tercera generació en poden parlar. El silenci ocupa tot l'espai. La tercera generació investiga com a deure de memòria i especialment per haver copsat el nivell de malaltia psíquica i física que ha patit tota la família. S'exhuma la fossa el 2016 i estan en espera de confirmar l'ADN. (Del testimoni dels familiars de la Marta, 2013)

Sabem que som el país on hi ha més fosses comunes després de Cambodja, i la majoria encara sense exhumar, i també que els ciutadans de les fosses van ser enterrats com indigents (per exemple, a Porreres, Mallorca, 158 ciutadans foren amuntegats en una fossa comuna al cementiri), de forma totalment anònima, llançats damunt la terra. L'únic reconeixement: l'anomia.

Tot plegat perquè els repressors, els torturadors, els responsables del genocidi encara estan en situació d'impunitat i ostenten importants càrrecs públics, que els han donat permís per continuar torturant i obviant el compliment de les obligades lleis de veritat, memòria i reparació. És a dir, estem vivint en un país ple de torturadors impunes, d'assassins impunes, que no responen davant de cap jutge ni de cap fiscal, quan no participen els jutges mateixos d'aquesta impunitat, un país on, malgrat haver instat querelles com la de la justícia argentina, no s'obté resposta. Com va dir l'assassí general Videla, els desapareguts no existeixen, ni vius ni morts, no hi són.

Així doncs, apareix el silenci quan el terror i l'horror formen part del moll de l'os, i es constitueix com a metàfora, perquè allò que no es pot anomenar es converteix en exili interior. A partir d'aquest moment, el silenci és l'actitud habitual i els vencedors fan d'amos i els vençuts d'esclaus. Això fa que els vençuts acceptin, doncs, l'anomia i continuïn votant el maltractador i el pervers.

Tot seguit s'esdevé el secret, que és allò que s'amaga intencionadament o potser es desconeix, sempre vinculat a aspectes que fan vergonya o que poden semblar inadequats, allò que pot ser susceptible de marcar la família o de no ser políticament correcte.

Sabem que totes les famílies tenen la seva pròpia novel·la familiar amb secrets ocults, i aquests sempre són considerats com una càrrega feixuga que està instal·lada en l'inconscient familiar i que es transmet de generació en generació fins a la quarta. I que la raó més habitual de l'ocultació, el silenci i la clausura de la paraula sol ser la vergonya, el sentiment de culpa, el convenciment de no d'haver fet res, però per evitar el perjudici a la família i evitar ser senyalats per la societat. Quan escoltem la primera generació, aquella que va patir la guerra del 36, ens transmeten que ho han fet per protegir els fills, aquells que tot i haver-ho patit també, es poden considerar els més fràgils de la família i els més perjudicats. Es pensa que se'ls pot aïllar i així evitar-los el patiment. No obstant, els mecanismes inconscients s'entesten a aparèixer i allò reprimat sempre retorna. És, doncs, l'inconscient el que ens governa, com si les identifications inconscients es gronxessin sobre les segones, terceres i quartes: «Allò que es calla en la primera generació, la segona ho porta en el cos» (Dolto, 1986). I s'expressa de diverses formes tant físicament com psíquicament, de manera que sempre implicarà desequilibri i limitació. De totes maneres, de vegades, moltes, les generacions següents intueixen que sostenen quelcom estrany sense conèixer exactament de què es tracta i d'on ve.

El 1947 lluita de guerriller a les muntanyes andaluses, fins que la Guàrdia Civil el descobreix a ell i dos

companys més i són assassinats. Estaran exposats a la plaça pública durant tres dies. La mare de la Lola i la seva tieta ho viuran i ho veuran i seran rebutjades per «roges» a tot el poble. Decideixen emigrar, no per motius econòmics, que també, sinó per motius polítics, a Catalunya. El silenci i el secret són, encara avui, permanentment presents, i l'aparició de les dificultats també es poden observar en la primera, en la segona i en la tercera generació. L'avi va ser enterrat en una fossa comuna a Andalusia. La fossa va ser exhumada l'any 2016, després de moltíssimes gestions i de la interrupció del procés per part de la Junta d'Andalusia, governada per tres partits d'esquerres! No es coneixen tampoc els resultats de l'ADN, després d'un any. (Del testimoni de la Lola, neta de guerriller, 2014)

d'estat feixista. Institucions com l'Ateneu Barcelonès, l'Ateneu Enciclopèdic Popular o l'Escola del Treball. Professionals com el Dr. Emili Mira, el Dr. Vilaseca, el Dr. Àngel Garma, el Dr. Francesc Tosquelles i nombrosos psicoanalistes centreeuropeus.

Però la guerra i la postguerra van generar una interrupció i també una censura important en el desenvolupament de la psicoanàlisi a Catalunya i a l'Estat espanyol. Com a exemple, tot i que no va ser el primer article psicoanalític, podem citar un article publicat l'any 1935 perquè significà una aportació fonamental per a l'entrada de la psicoanàlisi a Catalunya i, sobretot, en relació amb el treball amb grups i amb les institucions: «A propòsit de l'anàlisi d'una personalitat anormal» (citada a García Siso, 1993). Tal com ja va dir el

... el trauma sempre va acompanyat de moltes pèrdues i inclou l'obligatorietat de fer tota mena de dols...

En aquestes circumstàncies, després d'haver patit una situació traumàtica d'aquestes dimensions, es pot tenir la sensació que els ciutadans hem perdut fins i tot la capacitat de pensar. I això perquè el trauma sempre va acompanyat de moltes pèrdues i inclou l'obligatorietat de fer tota mena de dols: dol per la pèrdua d'éssers estimats, d'objectes, de parts del cos, de la casa, de la feina, per la pèrdua d'ideals altament investits, per la pèrdua de projectes i, sobretot, per l'absència interminable dels nombrosos ciutadans que encara són sota terra. Avui encara hi ha 130.000 persones sense identificar. És possible afirmar que a la nostra societat es pot trobar un abans i un després del cop d'Estat feixista que enderrocà la legitimitat republicana. Això ens fa pensar que la situació actual és ben bé com la d'ahir, i que encara ens estem interrogant sobre aquesta realitat directament vinculada als nostres ancestres.

Abans i durant la República podíem comptar amb nombrosos professionals i un entusiasmador projecte de salut mental, d'entre els quals podríem destacar institucions i professionals que sovint han quedat oblidats com a conseqüència de l'exili després del cop

mateix Francesc Tosquelles a *La història de la psicoanàlisi als Països Catalans* (1986): «La història de l'entrada de la psicoanàlisi a Catalunya va quedar totalment silenciada, encapsulada, escamotejada». No obstant, i abans que ell, el 1921 i el 1927, també el Dr. Emili Mira havia publicat dos treballs, *La psicoanàlisi* i *Aplicacions pràctiques de la psicoanàlisi*, publicats per l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears (citada a Mira, 2006).

Aquests tres treballs poden considerar-se revolucionaris per a l'època, especialment vinculats no només al tractament individual, sinó al treball grupal i institucional, és a dir que la institució calia que fos considerada com un conjunt. El Dr. Tosquelles indicava clarament que el tractament de les psicosis no era possible dur-lo a la pràctica en la forma clàssica de divan, sinó que calia una intervenció interdisciplinària, calia que el psicòtic prengués la paraula allà on fa acte de presència el discurs no verbal.

Ja l'any 1929, coincidint amb l'Exposició Universal de Barcelona, se celebrà a l'Institut Pere Mata de Reus un important congrés amb presència de molts professionals, com ara Henry Ey. També en aquell

moment, el Dr. Vilaseca va presentar dos importants treballs, un sobre el deliri de Cotard i un altre sobre el mite del comte Arnau (citats a Iruela, 1993). Trobarem, doncs, que la prehistòria i els mites ocupen un lloc molt central en els treballs del Dr. Vilaseca i del Dr. Tosquelles no només pel que fa a desenvolupaments teòrics, sinó sobretot en la pràctica clínica i en l'assistència com a instrument imprescindible en el tractament de pacients i en les institucions.

De fet, ara sabem que hi ha jutges però que no existeix la justícia com a tal.

Quan la violència d'una catàstrofe es gronxa sobre límits inacceptables per a un subjecte o un grup, el ciutadà pot tenir la sensació que serà impossible sobreviure. És en aquest moment que a molts ciutadans els pot semblar que els falten tota mena de recursos, fins i tot per pensar.

Quan la violència d'una catàstrofe es gronxa sobre límits inacceptables per a un subjecte o un grup, el ciutadà pot tenir la sensació que serà impossible sobreviure.

Ara estem nosaltres, els sobrevivents, els sobrevivents de camps de concentració, les dones violades, els familiars dels desapareguts, els nens apropiats pel franquisme i els orfes, aquells que ens prenem la recuperació de la memòria com un deure de memòria. Els que patim una societat impune. I això ens du a mantenir-nos permanentment anguiats en la incertesa.

Hem arribat a una situació de tanta abúlia que ens permet deslliurar-nos d'aquests enormes crims de lesa humanitat?

Els drets humans, en l'actualitat, són hereus d'aquesta terrible història, tot i que l'antiga repressió feixista s'ha reciclat: ja no són temps de judicis de Burgos, aquells on s'enregistraven cintes magnetofòniques distribuïdes clandestinament, on es podia oir l'aldarull provocat per la declaració d'Onaindia mentre era amenaçat, amb el sabre alçat, pels jutges militars, temps en què l'operació policial més terrorífica era encomanada a qui consideraven el màxim expert en la persecució de l'antifranquisme: el torturador comissari Antonio Juan Creix, (Batista, 2010 i 2017). Ara han volgut adaptar-se amb una Transició a la carta al que alguns anomenen nous temps constitucionals, i així frenar qualsevol avenç popular. Mereix una atenció especial la judicialització de la diferència, després d'haver estat instal·lats còmodament tants anys en aquest règim. Tot plegat per arribar a la maldat i al cinisme més profunds.

Haurien de transcórrer més de 50 anys perquè la Maria pogués parlar. Va patir dos exilis: un de voluntari, un silenci secret, que anomenarem exili interior, sorgit després del bombardeig de Figueres el 1939; i un de forçat, a la recerca del pare, que s'havia exiliat abans. Van patir camps de concentració, treballs duríssims, clandestinitat, dues guerres, incomprensió, maltractament i desamparament com a estrangers a França.

Sabem que a partir d'aquell moment mai més tornarà a dormir bé, i que en el menjar trobarà el seu consol perquè la vincula als moments que la mare podia passar amb ella quan, poques vegades, descansava de la seva feina en una cuina. (Del testimoni de la Maria, 2008)

En el cas dels desapareguts, no es pot saber exactament què és el que cal acceptar, què cal fer amb aquesta absència interminable. Les generacions posteriors estan ubicades en una mena de nàusea interminable sense conèixer cap dada ni quina és la pèrdua concreta, ni com i cap on cal caminar per esbrinar la veritat i poder començar a fer el dol. Aquesta situació, sens dubte, té efectes desestructurants pel psiquisme i genera molta confusió a qui ha de fer l'acompanyament en el procés d'elaboració. És per això que alguns pacients, sobretot de segona generació, es poden haver trobat amb professionals que els demanen que deixin enrere aquesta part de la història i mirin cap al futur (sic). És aquesta l'actitud que ha d'adoptar l'analista?

Un nou (vell) paper de l'analista

La psicoanàlisi ha de tenir algun rol en l'escena política? Probablement no, però pot acompanyar i contribuir a treballar amb ciutadans que estan afectats per les restes del trauma vinculat a la catàstrofe social. Perquè sabem que calen molts anys per poder posar paraules a tant de maltractament, perquè el rastre i el rostre del feixisme i el seus efectes violents han continuant enverinant els descendents tant de les víctimes com dels botxins. I pot tenir present la possibilitat de reconèixer els efectes del mecanisme especial que fa possible que el material psíquic que apareix en una anàlisi no es pugui arribar a dir.

Aquestes atrocitats han afectat no només a l'Estat espanyol, sinó arreu de tot el continent europeu i molt més enllà d'aquestes fronteres: el genocidi dels armenis per part dels turcs, el de Ruanda, el del Congo, el del Sudan, l'extermini dels indis americans i els aborígens australians, i ara Síria, les repúbliques islàmiques, Gaza,

... com a professionals de la salut mental cal que fem el màxim per entendre les arrels d'aquesta crueltat humana...

etc. Per tant, com a professionals de la salut mental cal que fem el màxim per entendre les arrels d'aquesta crueltat humana, el seu accés al poder i la seva capacitat il·limitada per destruir, i esbrinar les diferències entre el mal rebut als camps de concentració (Argelers de la Marenda, Ribesaltes, San Marcos, Santa Ana, Deusto, i d'altres que, en molts casos van conduir tants ciutadans a la mort), la «banalitat del mal» que analitza Hannah Arendt (1999) –aquell que es podria entendre com que alguns ciutadans només complien ordres o deien que no n'eren conscients– i el mal infligit per raó de les ideologies, com el vinculat a l'actual terrorisme islàmic.

Lacan (1988) deia que la psicoanàlisi no pot fer els ulls grossos, sinó que ha de mantenir una posició ètica davant fenòmens d'aquesta magnitud. La nostra feina no pot quedar restringida en l'amagatall de les nostres

consultes, sinó que ha de prendre posició davant vincles socials que deixen la seva empremta en allò quotidià.

Sabem que el *nosaltres* no només aglutina a qui combrega amb aquests ideals, sinó també a tots aquells que es deixen arrossegar per la desídia o l'apatia i acaben mirant cap a una altra banda, allò que Primo Levi (2008) va anomenar *zona grisa*, una zona d'irresponsabilitat més enllà del bé i del mal.

A partir d'aquí, caldria aprofundir en les experiències d'anàlisi amb subjectes que han patit la catàstrofe i han pogut sobreviure al maltractament, a la violència i a les humiliacions.

I aprofundir en el concepte de *trauma*, ja que en aquests ciutadans trobem de forma evident l'impacte del trauma i com s'ha transmès. Sabem bé que el mecanisme psíquic del treball del dol i els intents d'elaboració d'allò traumàtic estan molt vinculats en cada subjecte i per tant en les manifestacions clíniques que observem. Això ens porta, cada dia, a constatar la preeminència de l'un o de l'altre.

En el cas que ens ocupa, partim de la base que la tragèdia del genocidi, de l'holocaust espanyol com l'anomena Paul Preston (2010), requereix un dol impossible de fer, i que potser només podem acompanyar el subjecte en el seu desig de construir la seva pròpia història, de transformar-la a partir del desig de viure però amb la por que aparegui un dolor psíquic tan intens que el faci inacceptable. Sabem que en la mesura que el genocidi va omplir tot l'espai i encara avui no ha estat reconegut, els ciutadans romandran sense reconeixement, sense història i sense espai.

Aquesta clínica ens porta a revisar a fons textos psicoanalítics que interroguin els vincles entre el subjecte, la cultura i la història (Freud, 1979b), però fonamentalment els escrits i els testimonis dels maltractats i de les generacions següents, sense excloure altres disciplines com la història, l'antropologia política, la sociologia, etc.

És indispensable, doncs, que la nostra feina la fem amb la interpretació d'allò que el pacient pot dir i del que no pot dir però que ha estat transmès. És en aquest camí on trobem diverses qüestions clíniques, vinculades a la necessitat d'una escolta i una interpretació més oberta en relació amb allò que el pacient pot dir sobre la catàstrofe social i el seu patiment.

També hauríem de reflexionar sobre qüestions que podríem considerar centrals, com ara quins són els obstacles que cal que afrontem, nosaltres els psicoanalistes, per tal d'acompanyar pacients que han estat sotmesos a l'horror i al terror, a la violència i als camps de concentració i a la desaparició de pares, germans, marits...

Ens hauríem de plantejar quines són les millors condicions per a l'escolta, sense sentir allò que cerquem per endavant, i com podem aprendre a escoltar allò que encara no ha estat dit però que està a punt de ser dit.

La nostra feina haurà de convertir-se en un acompanyament per pensar i concebre un projecte de vida i reconèixer els efectes perversos, que poden convertir-se en un dels impediments per fer accessible el material psíquic a l'anàlisi.

Com a psicoanalistes, també és important reconèixer des de quin lloc escoltem aquests pacients, si hi ha presents uns coneixements previs sobre fets històrics i com podem tenir sempre present la recomanació d'escoltar sense memòria i sense desig (Faimberg, 2005).

Un genocidi com el que va circular per aquest país, amb un gruix exagerat de violència i que no s'ha pogut reparar, ens fa pensar que encara està tot per fer i posa els pacients i a nosaltres com a analistes en una situació difícil, especialment per la impossibilitat d'elaboració. Així doncs, hauríem de propiciar les condicions per saber, amb el pacient, que les ferides provocades per traumatismes col·lectius no podran ser curades. La nostra feina haurà de convertir-se en un acompanyament per pensar i concebre un projecte de vida i reconèixer els efectes perversos, que poden

convertir-se en un dels impediments per fer accessible el material psíquic a l'anàlisi. En aquest territori d'allò pervers incloc, també, el no reconeixement social per part de les institucions.

Una de les funcions de l'anàlisi és construir un espai psíquic on la veritat s'instal·li (Freud, 1979c). Però en els casos de traumes inexplicables com els que comporta aquest genocidi, el desig de construir la nostra pròpia història i de desenvolupar un projecte de futur presenta una dificultat afegida, a nivell totalment inconscient, que seria la possibilitat de matar les víctimes, de nou, en la mesura que els psicoanalistes trobem aspectes que no puguem escoltar.

Aquí és, doncs, on cal diferenciar els conceptes freudians de *Verleugnung* (desmentiment), *Verdrängung* (repressió) i *Verneinung* (negació) i tenir present que amb el primer, Freud (1979d) es referia simultàniament al coneixement i al no reconeixement. És a dir, que es

coneix i no es reconeix alhora. Aquest terme és utilitzat de diverses formes per Freud (1979d), que es refereix al rebuig o al renegament d'una representació o d'un fet insuportable per al subjecte.

D'altra banda, també convé tenir presents les resistències de l'escolta analítica. Segurament la més important és quan l'analista, en la seva pròpia anàlisi, no ha analitzat amb el seu analista els motius pels quals mai va demanar als seus pares per la seva història durant la guerra del 36, la postguerra, la dictadura i la Transició. Potser no va preguntar perquè sabia la resposta? Potser perquè, inconscientment, estava identificat amb la manera com els pares van viure l'època? Allò no analitzat durant la pròpia anàlisi també pot tenir conseqüències en la forma com s'escolta els pacients. Fins i tot podríem dir que la manca de

reconeixement és transmesa de generació en generació i té molta importància tant per a nosaltres com per als nostres pacients. Sabem la importància que té la falta de reconeixement.

I per què és tan difícil per algú preguntar? Per què és tan difícil que la generació posterior sigui capaç de preguntar «què vas fer durant la guerra?»

Els qui vam néixer després de 1939 hem hagut d'anar desbrossant el nostre passat recent, un passat que ens ha deixat massa tares per a poder restituir del tot la nostra salut i la nostra salut històrica. Som ignorants, amb consciència o sense consciència. Si en tenim consciència, patim de rancúnia i malhumor. A qui li agrada, si no, haver estat educat com un beneit o una beneita. (Roig, 1977)

Si tenim present allò que sabem com a analistes, potser podem tenir por perquè preguntant sobre certes qüestions de característiques especials per als nostres pares es pot córrer el risc de fer-los mal o de deteriorar la imatge interna que tenim d'ells (Tisseron, 1998). Sense descuidar la dificultat de treballar amb identifications inconscients.

Així, el fet de no interpretar la falta de reconeixement pot provocar patiments en el pacient pel fet de no haver pogut escoltar, i per tant algunes interpretacions poden ser inefectives. Ben al contrari, el reconeixement allibera la funció del testimoni i l'analista potser podria fer també aquesta funció. Potser és en aquest moment, el del reconeixement, quan el pacient està en condicions d'ocupar una tercera posició, la de saber, la de parlar.

En la posició de testimoni en la transferència, el pacient pot començar a donar valor a les seves paraules. Llavors és quan el nostre silenci i les nostres interpretacions comencen a tenir sentit analític i connecten amb les veritats del pacient. Comença, doncs, un nou moment en què l'analista escolta com el pacient escolta les seves interpretacions i els seus silencis. ■

© Arxiu Memòria de Mallorca

Bibliografia

- ARENDT, H. (1999). *Eichmann en Jerusalem: un estudio sobre la banalidad del mal*. Buenos Aires: Lumen.
- BATISTA, A. (2010). *La carta: historia de un comisario franquista*. Madrid: Debate.
- (2017). El procés de Burgos: judici al franquisme. *Sàpiens*, núm. 179, pp. 24-32.
- BOHLEBER, W. (2012). Remembrance and Historicization: The Transformation of Individual and Collective Trauma and its Transgenerational Consequences. Paper presented at Asian Conference in Beijing, October 2010. *Adolescent Psychiatry*, vol. 2, núm. 4, pp. 363-368.
- DOLTO, F. (1986). *La imagen inconsciente del cuerpo* (1a ed. en castellà). Barcelona: Paidós.
- FAIMBERG, H. (2005). *The Telescoping of Generations: Listening to the Narcissistic Links between Generations*. London and New York: Routledge.
- FREUD, S. (1979a). Duelo y melancolía (1917 [1915]). En *Obras Completas tomo XIV* (1a ed. en castellà), pp. 241-255. Buenos Aires: Amorrortu.
- (1979b). Psicología de masas y análisis del yo (1921). En *Obras Completas tomo XVIII* (1a ed. en castellà), pp. 63-136. Buenos Aires: Amorrortu.
- (1979c). Más allá del principio del placer (1920). En *Obras Completas tomo XVIII* (1a ed. en castellà), pp. 1-62. Buenos Aires: Amorrortu.
- (1979d). La negación (1925). En *Obras Completas tomo XIX* (1a ed. en castellà), pp. 249-257. Buenos Aires: Amorrortu.
- GAMPEL, Y. (2006). *Esos padres que viven a través de mí. La violencia de estado y sus secuelas*. Buenos Aires: Paidós.
- GARCÍA SISO, A. (1993). El Dr. Francesc Tosquelles i Llauredó. *Revista de la Asociación Española de Neuropsiquiatría*, vol. 13, nº 46, pp. 195-202.
- HIRSCH, M. (1997). *Family Frames: Photography, Narrative and Postmemory*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- IRUELA, L. (1993). *Psiquiatría, psicología y armonía social: la vida y la obra de Emilio Mira y López*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- LACAN, J. (1988). El psicoanálisis y su enseñanza. Situación del psicoanálisis y formación del psicoanalista en 1956. La instancia de la letra en el inconsciente o la razón desde Freud. *Escritos I*. Buenos Aires: Ed. Siglo XXI.
- LEVI, P. (2008). *Si això és un home*. Barcelona: Grup 62.

- MIRA, M. (Octubre de 2006). Relación de mi padre, el Dr. Emilio Mira y López, con el psicoanálisis. En Taula Rodona sobre la introducció de la psicoanàlisi a Catalunya dins commemoracions 150 aniversari del naixement de Sigmund Freud. Palau de la Virreina, Barcelona.
- PRESTON, P. (2010). *L'holocaust espanyol. Odi i extermini durant la Guerra Civil i després*. Barcelona: Editorial Base.
- PUGET, J. (2006). *Violencia de Estado y psicoanálisis*. Barcelona: Lumen.
- ROIG, M. (1977). *Els catalans als camps nazis*. Barcelona: Edicions 62.
- TISSERON, S. (1998). *Les secrets de famille*. París: PUF.
- TOSQUELLES, F. (1986). *Història de la psicoanàlisi als Països Catalans*. Perpinyà: Palais des Congrès.

Anna Miñarro
 psicòloga clínica – psicoanalista
 Carrer Mare de Déu de la Salut, 78, 5è D
 08024 Barcelona
 [T] 93 456 15 10 – 629 06 70 14
 [@] annaminy@copc.cat